

Міжнародні договори,

що регулюють цивільні процесуальні правовідносини за участю іноземних осіб

Н. О. Чучкова

здобувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню системи міжнародних договорів у сфері цивільного судочинства за участю іноземних осіб. На основі наукових джерел та законодавства України проаналізовано і систематизовано чинні міжнародні договори України у цій сфері.

Ключові слова: міжнародні договори, міжнародна правова допомога, міжнародний цивільний процес, іноземні особи.

Статья посвящена исследованию системы международных договоров в сфере гражданского судопроизводства при участии иностранных лиц. На основе научных источников и законодательства Украины проанализировано и систематизировано действующие международные договора Украины в этой сфере.

Ключевые слова: международные договора, международная правовая помощь, международный гражданский процесс, иностранные лица.

The system of international treaties on civil proceedings involving foreign persons is investigated in this article. On the basis of scientific sources and legislation of Ukraine there have been analyzed and systematized valid international treaties of Ukraine in this area.

Keywords: *international treaties, international legal assistance, international civil procedure, foreign persons.*

Міжнародні зв'язки України знаходять своє вираження в різноманітних міждержавних відносинах, а також у відповідних відносинах між фізичними та юридичними особами. Світові глобалізаційні процеси поставили перед державами завдання забезпечити захист власних громадян і юридичних осіб у відносинах з іноземними суб'єктами, а також врегулювати на належному рівні відносини між ними. Гарантії такої захищеності традиційно закріплюються в національному законодавстві кожної держави. Разом з тим, характер цивільних процесуальних відносин, у яких беруть участь іноземні особи, вимагає їх регулювання не тільки нормами внутрішньодержавного права, а й міжнародними нормами, прийнятими в порядку узгодження волі двох і більше держав.

Міжнародним договорам щодо правового статусу іноземних осіб приділено увагу у багатьох наукових роботах, зокрема таких авторів, як Д. Д. Аверін, Ю. Ю. Берестнев, В. С. Бігун, М. М. Богуславський, В. Г. Буткевич, Н. О. Васильчикова, Г. В. Галущенко, О. М. Жильцов, Л. В. Лазарев, Л. А. Лунц, Н. І. Маришева, Л. З. Павлик, Г. С. Фединяк, Л. С. Фединяк, Г. А. Цірат, Ю. В. Черняк, В. Л. Чубарев та ін. Проте досліджень, присвячених аналізу міжнародних договорів у сфері цивільного судочинства за участю іноземних осіб, за останні роки майже не проводилося.

Указане зумовляє актуальність теми наукової статті, метою якої є аналіз та здійснення загальної характеристики міжнародних договорів у сфері цивільного процесу за участю іноземних осіб.

Систему міжнародних договорів, що регулюють цивільні процесуальні відносини за участю іноземних осіб, складають двосторонні і багатосторонні міжнародні договори.

У юридичній літературі пропонуються й інші класифікації таких міжнародних договорів. Зокрема, авторський колектив навчального посібника з міжнародного приватного права за ред. С. Г. Кузьменка виділяє: багатосторонні універсальні Гаазькі конвенції, регіональні договори, двосторонні договори про правову допомогу та консульські конвенції [1, с. 229].

С. Г. Фединяк і Л. С. Фединяк залежно від предмета правового регулювання поділяють міжнародні договори, які містять цивільні процесуальні норми, на такі групи: 1) договори, що містять певні принципові положення, наприклад, Угода про принципи зближення господарського законодавства держав-учасниць Співдружності від 9 жовтня 1992 р. (м. Бішкек); 2) договори, що охоплюють значний комплекс питань, пов'язаних з правовою допомогою з усіх категорій справ (мова йде про двосторонні чи багатосторонні договори про надання правової допомоги у цивільних і кримінальних справах); 3) договори, присвячені окремим видам правової допомоги. Наприклад, Конвенція про збирання за кордоном доказів у цивільних та торгових справах 1968 р.; 4) договори, основним предметом регулювання яких є питання, що не пов'язані з цивільним процесом, проте вони містять окремі процесуальні норми. Такі норми є у консульських угодах, торгових договорах тощо [2, с. 456].

Історично першою формою міждержавного співробітництва у приватноправовій сфері були саме двосторонні договори, які містили норми щодо правових відносин і міжнародної правової допомоги у цивільних справах.

Одним із перших двосторонніх договорів, який регулював цивільні процесуальні відносини за участю іноземних осіб, був укладений у 1191 р. між італійськими містами (незалежними комунами) Венецією і Феррарою. Це був договір про встановлення спеціальної процедури судового процесу у справах, в яких позиваються між собою громадяни договірних сторін [3, с. 559].

Двостороннє міждержавне співробітництво активно розвивалось у ХХ ст. Ще до утворення СРСР окремі майбутні радянські республіки уклали договори, в яких містилися спеціальні положення про права іноземців. Такі норми були у тимчасовій угоді РРФСР та УРСР з Австрією від 7 грудня 1921 р., у торговій угоді РРФСР з Великобританією від 16 березня 1921 р., у договорі РРФСР з Німеччиною, укладеному в Рапалло 16 квітня 1922 р. тощо [4, с. 23]. Після утворення СРСР було укладено близько 20 двосторонніх договорів про правову допомогу. При цьому вони регулювали відносини переважно з країнами соціалістичного табору.

У порядку правонаступництва на підставі ст. 7 Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р. та відповідно до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р. в Україні застосовуються положення міжнародних угод СРСР, укладених з Австрією, Албанією, Алжиром, Єменом, Іраком, Італією, Тунісом та Фінляндією.

Незалежною Україною було укладено понад 20 двосторонніх договорів, що регулюють питання надання правової допомоги та правових відносин у цивільних справах. Зокрема, Україна уклала такі договори з Болгарією, В'єтнамом, Грецією, Грузією, Естонією, Іраном, Китаєм, Кіпром, Північною Кореєю (КНДР), Кубою, Латвією, Литвою, Македонією, Молдовою, Монголією,

Польщею, Румунією, Туреччиною, Угорщиною, Узбекистаном, Чехією.

За своєю структурою та змістом двосторонні договори про правову допомогу схожі між собою і складають єдину систему, що дозволяє провести узагальнену характеристику цих договорів.

Міжнародні договори про надання правової допомоги є міждержавними договорами про взаємне співробітництво у правовій сфері [5, с. 9]. Предметом таких договорів є правова допомога у цивільних і кримінальних справах, яку надають на підставі закону або міжнародного договору один одному органи юстиції або інші компетентні органи різних держав у цивільних та кримінальних справах шляхом виконання окремих процесуальних дій. Договори про правову допомогу містять колізійні норми щодо особистого статусу фізичних та юридичних осіб, сімейного і спадкового права, норми, які визначають підвідомчість і підсудність справ, в яких беруть участь іноземні особи, та які регулюють порядок визнання та виконання судових рішень [6, с. 4].

Передумовою укладення двосторонніх договорів про правову допомогу, на думку Д. Д. Аверіна, є розвиток економічних, політичних, наукових і культурних зв'язків між державами, що обумовлює необхідність взаємного забезпечення ними правового захисту іноземних громадян та юридичних осіб і призводить на практиці до того, що у судів або інших компетентних органів однієї держави виникає потреба здійснити окремі процесуальні дії на території іншої держави. Проте, враховуючи, що органи кожної держави можуть здійснювати свою діяльність в повному обсязі тільки в межах території своєї держави, здійснити процесуальні дії за кордоном вони можуть тільки зі згоди держави, на території якої ці дії повинні бути проведені, і за допомогою компетентних органів відповідної держави [6, с. 3].

Практичне значення договорів про правову допомогу можна побачити у судовій справі за позовом Ф. (громадянки США) до Управління комунального майна м. Львова про виконання договору оренди і передачу їй у користування комплексу споруд «Гранд-Готель» у м. Львові. Провадження у справі було відкрито у квітні 1994 р. у Галицькому районному суді м. Львова. Її розгляд тричі відкладався у зв'язку з неявкою позивача, яка проживає у США. Нез'явлення до суду Ф. зумовлювалося неможливістю її офіційного повідомлення. У квітні 1996 р. матеріали справи було передано на розгляд Чернівецького обласного суду, який ухвалив рішення по суті спору. У 1998 р. після оскарження рішення у порядку нагляду справу було передано на новий розгляд у Київський обласний суд. Підставою оскарження стала відсутність у матеріалах справи документів про підтвердження факту одержання позивачем повідомлення про день і час розгляду справи. Застосування чинної на той час гл. 8 ЦПК України 1963 р., що регламентувала порядок повідомлення осіб, які беруть участь у справі, й призначення судових засідань є можливим тільки у межах України або у державах, з якими Україна має договори, норми яких регулюють правову допомогу з цих питань. Відсутність договору між Україною та США унеможливило підтвердження факту отримання стороною у справі повідомлення про судові засідання [2, с. 461].

Відтак метою укладення договорів про правову допомогу є забезпечення правового захисту фізичних і юридичних осіб однієї договірної держави на території іншої, а також розвиток правового співробітництва між державами [7, с. 27].

Важливе значення для реалізації іноземними особами процесуальних прав у конкретній справі мають також кон-

сульські конвенції, в яких закріплені: компетенція консульської посадової особи щодо надання правової допомоги громадянам акредитуючої держави, випадки застосування імунітету від юрисдикції іноземної держави, правові наслідки легалізації та засвідчення документів консулом, інші правові питання [8, с. 15].

За часів СРСР було укладено 17 консульських конвенцій з Австрією, Албанією, Великою Британією, Гренадою, Грецією, Єменом, Монголією, Німеччиною, Норвегією, Словаччиною, Сомалі, Сполученими Штатами Америки, Фінляндією, Францією, Чехією, Швецією та Японією.

За часів незалежності Україною було укладено ще 24 консульські конвенції з такими державами, як: Австралія, Азербайджан, Білорусь, Болгарія, В'єтнам, Грузія, Італія, Казахстан, Китай, Північна Корея (КНДР), Куба, Литва, Лівія, Македонія, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Сирія, Туреччина, Туркменістан, Угорщина, Узбекистан та Югославія (Словенія і Чорногорія).

Таким чином, двосторонні міжнародні договори у сфері здійснення цивільного судочинства за участю іноземних осіб вирішують широке коло колізійних питань та питань правового співробітництва між державами.

Україна також є учасницею багатосторонніх міжнародних договорів. На відміну від двосторонніх договорів про правову допомогу, які регулюють питання цивільного процесу лише між двома державами, багатосторонні міжнародні договори дозволяють вирішити ці ж питання одразу з численною кількістю іноземних держав шляхом застосування єдиного механізму правового регулювання приватноправових відносин, тобто шляхом уніфікації правових норм.

Міжнародні багатосторонні договори універсального рівня мають важливе значення для правового регулювання ци-

вільного судочинства за участю іноземних осіб. Але попри це в Україні, на жаль, досі немає повного офіційного переліку всіх укладених багатосторонніх договорів, які сьогодні діють у світі, та щодо яких Верховною Радою України надано згоду на їх обов'язковість. Внаслідок цього, як правильно зазначає В. А. Чубарев, кожен спеціаліст оперує більш або менш повним переліком таких договорів, до яких він особисто має доступ [9, с. 57].

Аналіз доступних нам джерел дає підстави стверджувати, що загалом серед багатосторонніх міжнародних договорів немає актів, які містять універсальну регламентацію питань участі іноземних осіб у цивільному процесі. Існують міжнародні акти щодо правового статусу окремих категорій іноземців, наприклад, стосовно осіб, які здійснюють представницькі функції у міжнародних відносинах (Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. та Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р.), а також щодо окремих питань цивільного процесу. В той же час існує чимало багатосторонніх міжнародних актів, присвячених ширшій проблемі – співробітництву держав щодо забезпечення прав людини [7, с. 25-26].

У міжнародних договорах, присвячених співробітництву держав щодо забезпечення прав людини, закріплені загальні норми і принципи універсального міжнародного характеру у сфері правового статусу іноземних осіб. До них належать Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., факультативні протоколи до цих пактів, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Конвенція про статус біженців 1951 р., а також інші універсальні і регіональні міжнародні договори [10, с. 182].

Безпосередньо питанням цивільного судочинства за участю іноземних осіб присвячені такі багатосторонні міжнародні договори:

- Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. (набрала чинності для УРСР в 1964 р., продовжує діяти в Україні на підставі Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р.);
- Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р. (набрала чинності для УРСР в 1964 р. і продовжує діяти в Україні в порядку правонаступництва);
- Гаазька конвенція з питань цивільного процесу 1954 р. (набрала чинності для УРСР в 1967 р. і продовжує діяти в Україні в порядку правонаступництва);
- Гаазька конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 1961 р. (набрала чинності для України в 2003 р.);
- Гаазька конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 р. (набрала чинності для України в 2001 р.);
- Гаазька конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970 р. (набрала чинності для України в 2001 р.);
- Гаазька конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання 1973 р. (набрала чинності для України в 2008 р.);
- Конвенція про визнання й виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р. (набрала чинності для УРСР в 1961 р. і продовжує діяти в Україні в порядку правонаступництва);
- Європейська конвенція про інформацію щодо іноземного законодавства 1968 р. та додатковий протокол до неї 1978 р. (набрали чинності для України в 1994 р.);

- Нью-Йоркська конвенція про стягнення аліментів за кордоном 1956 р. (набрала чинності для України в 2006 р.);
- Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 р. (набрала чинності для України в 2008 р.);
- Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р. (набрала чинності для України в 2006 р.);
- Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р. (набрала чинності для України в 2008 р.);
- Угода СНД про порядок вирішення спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності 1992 р. (набрала чинності для України в 1992 р.);
- Конвенція СНД про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 р. (набрала чинності для України в 1995 р.) та Протокол до неї 1997 р. (набрала чинності для України в 1999 р.).

Слід зазначити, що Україна бере участь не в усіх міжнародних договорах, які регулюють цивільні процесуальні відносини за участю іноземних осіб. До таких міжнародних договорів належать Гаазька конвенція про спрощення міжнародного доступу до правосуддя за кордоном 1980 р., Гаазька конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, та визнання рішень про усиновлення 1965 р., Луганська конвенція з питань юрисдикції та примусового виконання судових рішень з цивільних і торгових справ 1988 р., Європейська конвенція про обчислення строків 1972 р., Конвенція СНД про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах 2002 р.

Отже, Україна є учасницею цілої низки як двосторонніх, так і багатосторонніх міжнародних договорів у сфері цивільного процесу.

Завершуючи розгляд порушеного у цій статті питання, зауважимо: за наявності між учасниками багатосторонніх договорів ще й договорів двосторонніх або спеціальних угод з питань правової допомоги, відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України № 12 від 24 грудня 1999 р. «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» мають застосовуватися відповідні норми тих договорів і угод, що набрали чинності пізніше.

Викладене у статті дозволяє зробити висновок, що Україна активно бере участь у міжнародно-правовому співробітництві, результатом цього є приєднання в останні роки до багатьох міжнародних конвенцій та підписання цілої низки двосторонніх міжнародних договорів. В сукупності ці договори утворюють систему міжнародних договорів у сфері цивільного процесу і дають змогу вирішити низку важливих правових питань, що виникають під час розгляду цивільних справ за участю іноземних осіб.

Усі інші аспекти, пов'язані з дослідженням системи міжнародних договорів у сфері цивільного процесу за участю іноземних осіб, які існують у теорії і на практиці (зокрема, аналіз змісту окремих багатосторонніх міжнародних договорів, обґрунтування необхідності приєднання до тих міжнародних договорів, у яких Україна досі не бере участі, гармонізація системи міжнародних договорів у сфері цивільного процесу тощо), виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. Міжнародне приватне право: [навч. посіб.] / [Аляб'єва Н. В., Демченко А. І., Красицька Л. В. та ін.]; за ред. С. Г. Кузьменка. – К.: Центр учб. л-ри, 2010.–316 с.
2. *Фединяк Г. С.* Міжнародне приватне право: [підруч.] / Г. С. Фединак, Л. С. Фединак. – [3-тє вид., допов. і переробл.]. – К.: Атіка, 2005. – 544 с.
3. *Буткевич О. В.* Міжнародне право середніх віків / О. В. Буткевич. –К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2008. – 672 с.
4. *Дробязкина И. В.* Международный гражданский процесс: проблемы и перспективы / И. В. Дробязкина. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2005. – 321 с.
5. *Павлык Л. З.* Договорные отношения Украины по оказанию правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам (становление и развитие): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Л. З. Павлык. – М., 1999. – 23 с.
6. *Аверин Д. Д.* Процессуальные вопросы сотрудничества органов юстиции социалистических государств. Исполнение решений и поручений иностранных судов: [лекции] / Д. Д. Аверин. – М.: Моск. гос. ун-т, 1963. – 57 с.
7. *Лазарев Л. В.* Иностранцы граждане: правовое положение / Лазарев Л. В., Марышева Н. И., Пантелеева И. В; под ред. Н. И. Марышевой. – М.: Рос. право, 1992. – 320 с.
8. *Фединяк Л. С.* Питання цивільного процесу у міжнародному приватному праві: [тексти лекцій] / Л. С. Фединак. – Л.: РВВ Львів, держ. ун-ту, 1998.–23 с.
9. *Чубарев В. Л.* Міжнародне приватне право: [навч. посіб.] / В. Л. Чубарев. – К.: Атіка, 2006. – 608 с.
10. Міжнародне право. Основні галузі: [підруч.] / [Буткевич В. Г., Войтович С. А., Григоров О. М. та ін.]; за ред. В. Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2004.–816 с.